

■ KAMRAN ƏLİYEV
Əməkdar Elm Xadimi
AMEA-nın müxbir üzvü.

Dünya xalqlarının ədəbi-elmi fikrinin tərkib hissələrindən biri olan folklorşünaslıq o qədər də qədim deyil. Folklorla dair esas tədqiqatlar daha çox folklorşünaslıq məktəbləri və nəzəriyyələri ilə birgə yaranmışdır. Azərbaycanda isə folklorun kütləvi şəkildə toplanması, yazıya alınması, nəşri, araşdırılması XX əsrlə bağlıdır. XX əsrin əvvəllərində Firudin bəy Köçerlinin "Balalara hədiyyə" kitabı, "Məktəb", "Dəbistan", "Rəhbər"

Onun "Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər)" tədqiqatı ilə Azərbaycan dastanşünaslığının inkişafına qədəm qoymuşdur. Görkəmli folklorşünasın bu tədqiqatı Azərbaycan dastan fondunun zənginliyini təqdim etmək, folklor müstəvisində aşiqin yerini müəyyənləşdirmək, dastanların təsnifatını aparmaq, dastan ənənələrini öyrənmək, dastan qəhrəmanlarının tipologiyasını vermək baxımından aktuallığını həmişə saxlamaqdadır. Eyni zamanda bu tədqiqatın özünün də hərtərəfli araşdırılmasına olan ehtiyac hələ də qalmaqdadır və bu məqalədə həmin ehtiyacı aradan qaldırmaq məqsədini biz də qarşı-mıza məqsəd kimi qoymamışıq.

M.Təhmasibin yaradıcılığında keçmişə hörmət, ənənəyə sədəqət, əcdad kultuna rəğbət məsələləri həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. M.Təhmasibin dastanlarda tarixin izlərini axtarması etnosun keçmiş barədəki həqiqətləri ortaya çıxarmaq məqsədi daşıyır. Həm də əcdad kultuna rəğbət müəllifin el-oba-yə, doğma yurda tükənməz məhəb-

fərqli zamanlarda (məsələn, 10 il fərqlə) yazılıbsa, onda ikinci məqalədə folklorşünaslığın inkişafına nəzər alınmaqla yeni məsələlər qaldırılır.

Yenə də ənənəyə sədəqət, əcdad kultu ilə əlaqədar olaraq 1964-cü ildə Aşiq Şəmşirə həsr edilmiş "Qocaman nəğməkar" məqaləsində Aşiq Şəmşirin atası Qurbanın, sadəcə olaraq, adı çəkilir, onun haqqında ümumi məlumat verilir. 1973-cü ildə yazılmış "Özü də Şəmşir, sözü də Şəmşir" məqaləsində isə Qurbanın adı çəkməklə kifayətlənmir, həmçinin Ağdabanlı Qurban yaradıcı seçsiyyəti kimi tanılır. Onun "Qurban bulağı" adında aşıqlar məclisi yaratmasından, aşıqların və el şairlərinin tez-tez oraya toplaşub yaradıcılıq söhbətləri aparmalarından, şeir, sənət barədə müzakirə açmalarından bəhs edilir. Əslində, bu, M.Təhmasibin xüsusi dəyər verdiyi aşiq mühiti məsələsi idi.

Həmişə aktual olan şifahi mətn və onun xüsusiyyətləri, şifahi mətnin yazıdan fərqli cəhətləri tədqiqat predimet olaraq M.Təhmasibin yaradı-

ması yalnız folklor nümunələrinə xasdır. Şübhə yoxdur ki, dinləyici auditoriyasını söyləyicinin hər birindən mətnə novator yanaşma gözle-yir. Əks təqdirdə eyni bir dastanın müxtəlif aşıqlar tərəfindən söylənilməsi heç vaxt maraq kəsb edə bil-məzdi. Yazılı ədəbiyyat nümunələrinə aid mətn isə bu mənada çox mü-hafizəkardır və onun ifa zamanı de-yişdirilməsi, sadəcə olaraq, qeyri-mümkündür, hətta ifaçı heç nəyi nəzərə almadan müəllifi olan yazılı mətni dəyişdirsə, bunu yazılı təh-rif kimi başda düşmək lazımdır.

M.Təhmasib yazılı ədəbiyyat nümunələrinə folklor mətnlərinin qoru-yub saxlamaq və təbliğ etmək baxı-mından da dəyərlidir. O, "Mək-təb" jurnalında folklorla münasibət məsələsi" adlı məqaləsində (1977) nəsr əsərləri içərisində folklor mətni-nin qorunmasını tədqiqəlayıq hadisə hesab edir. Ələkbər Naxçıvanlının "Bacı və qardaş" hekayəsində "Əkil-Bəkil quş idi" nəğməsinin, Ağəbəy İsrəfilbəyovun "Novruz bayramı" he-kayəsində "Gün çıx, çıx, çıx!" və "Mən anamın ilkiyəm" nəğmələrinin qorunmasına müsbət münasibət baslayır. Həmçinin onların folklor-dan istifadə məsələlərindən fərqlən-dişini və uşaqların dünyagörüşünün formalaşmasına xidmət göstərməsi-ni də nəzərə çarpdırır.

M.Təhmasibin şifahi və yazılı ədə-biyyat nümunələrinin yaradıcılıq la-boratoriyası baxımından da ciddi şək-il-də fərqləndiyini dəlil və sübutlarla əsaslandırır. Doğru qeyd edir ki, ya-zılı ədəbiyyat nümunəsinin laborato-riyası yazı olağı, qələm və dəftərdir, aşiq yaradıcılığı isə daha çox saz-söz məclislərində inkişaf edir. Tədqiqatçı boy şənliyini, yaylaq və çeş-məni Göyçə üçün belə məclislərin nümunəsi sayır. Təsədüfi deyil ki, Aşiq Ələsgər çeşmə başını həm sevgi, məhəbbət məkanı, həm də özü üçün son mənzil - məzar yeri bi-ilir.

M.Təhmasibin Aşiq Şəmşirdən bəhs edən məqaləsində imkan tapa-raq yazılı ədəbiyyatın, folklorun və aşiq yaradıcılığının qarşılıqlı münasibətlərini Aşiq Şəmşirin simasında konkret faktlarla səciyələndirir. Tədqiqatçının araşdırmasına görə, M.Füzuli "İldə bir qurban kəsərlər xəlqi-ələm qeyd üçün, // Dəmədəm, saətəsaət mən sənin qurbanınam" beytini sevgiliinə qurban olan aşiqin obrazını yaradan məşhur aşıq bayatısından götürmüşdür. Aşiq Şəmşir isə "Mən güldə qurbanım olum, olarmı?" mısrası ilə onu Füzü-lidən alıb aşiq ədəbiyyatına qaytar-mışdır.

M.Təhmasibdə belə bir fikir var-dır ki, sənət adamlarının folklorla bağlılığı ilk növbədə həmin sənət-karların ailəsindən, nasından, habelə uşaqların atarından olan insanlar-dan gəlir. Üreyi sözlə dolu yaşlı nəsil bir çox hallarda xalq ədəbiyyatı nümunələrini sonradan məşhurlaş-mamış sənət adamlarına onlar hələ uşaqlıq nəql etmiş, onlarda folklorla maraq yaratmışlar. Aşiq Ələsgərin ustası Aşiq Ali, Aşiq Şəmşirin atası Qurban kişi, C.Cabbarlının bibisi Zərrişan bu sənətkarların yetişmə-sində mühüm rol oynamışlar.

M.Təhmasib çoxvariantlılığı da şifahi mətnin əsas əlaməti kimi sə-ciyyətləndirir. Bu baxımdan "Basatın Təpəgözü öldürdü" boy"dan bəhs edərkən bu sütün 200-dən çox ver-siyasının mövcudluğunu, "Pak mə-həbbət aşiqi" məqaləsində Aşiq Ələsgərin "Anaxanımın küsməyi" dastanının iki variantından bəhs et-məsi, "Cəfər Cabbarlı və şifahi ədə-biyyat" məqaləsində "Qız qalası" ef-sanesinin müxtəlif variantlarını qa-bartması və onların təhlilini verməsi təsadüfi deyildir.

(Davamlı səhifə 20-də)

MƏMMƏDHÜSEYN TƏHMASİBİN YARADICILIĞI FOLKLORŞÜNASLIQ MƏKTƏBİDİR

kimi jumallar folklorla maraq oyatmaq baxımından ciddi nümunələr idi. Sonralar bu iş ardıcıl xarakter daşımış, toplama və nəşr sahəsindəki fəaliyyət folklorşünaslıq tədqiqatlarının da genişlənməsinə və sistemli şəkildə aparılmasına təkan vermişdir.

Azərbaycan folklorşünaslığının formalaşması və inkişafında xidmətləri olan alimlər az deyil, amma bunların sırasında Məmmədhusəyn Təhmasib (1907-1982) öz mövqeyi ilə seçilir. Düzü, Azərbaycan folklorşünaslığı tarixində Avropa və Rusiyadaki kimi ayrıca bir folklorşünaslıq nəzəriyyəsi yaranmamışdır, bizim tədqiqatçılar həmin nəzəriyyələrdən bəhrələnməklə yanaşı araşdırmalar aparmış, yeni-yeni elmi nəticələr əldə etmişlər. Buna baxmayaraq, Azərbaycanda görkəmli tədqiqatçı Məmmədhusəyn Təhmasibin adı ilə bağlı folklorşünaslıq məktəbi formalaşmışdır. Azərbaycan folklorşünaslarının ek-səriyyəti bu məktəbin yetirmələri hesab edilir.

M.Təhmasibin folklorşünaslıq fəaliyyəti mövsüm və mərasim nəğmələrinin araşdırılmasından başlayıb Azərbaycan xalq dastanlarına dair fundamental tədqiqatın yaranmasına qədər davam etmişdir. Amma onun tədqiqatlarının obyekt mövsüm və mərasim nəğmələri ilə, xalq dastanları ilə məhdudlaşmışdır. M.Təhmasib Azərbaycan folklorunun qəhrəmanları, janrları, süjet və motivləri, başqa sözlə, ən vacib problemləri barədə dəyərli mülahizələr irəli sürmüş, elm adamları üçün qaranlıq qalan bir çox məsələlərə aydınlıq gətirmişdir. Folklorşünaslıqda bir sıra problemlərin öyrənilməsinə M.Təhmasibin araşdırmalarından sonra başlanılmışdır. Folklor mətnlərinə hansı mövqedən yanaşmaqla bağlı bir çox prinsiplər də elm aləminə M.Təhmasibin əsərlərindən yayılmışdır.

M.Təhmasib sözün geniş mənasında dastanşünas bir alim idi.

betindən irəli gəlir. Folklorşünas alim "Ata-Baba günü" mərasimindən danışarkən əcdad ruhuna ehtiramın xalq tərəfindən necə qəbul edil-məsinin məzmununu in-cələyir. M.Təhmasib "Səməni nəğməsi" adlı bayramlarda səməninin bişirilməsi zamanı ona qatılan unun bir evdən deyil, orada işirik edən bütün evlərdən yığıl-masının mühüm şərt olduğunu xüsusilə nəzərə çarpdırmaqla əsas diqqəti insanların birliyi məsələsinə yönəldir.

Folklorşünas alimin Aşiq Ələsgər də daxil olmaqla aşiq sənəti örnəklərinin, geniş mənada folklor nümunələrinin imkan verdiyi dərəcədə Göyçə mahalının, Kəlbəcər və Gəncə kimi Göyçəyə bağlı ətraf bölgələrin ta-qədindən şeir, sənət beşiyi olmalarını böyük qürurla səciyələndirir. "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanlarında, ozan şeirlərində olan arxaizmlərin qədim Azərbaycan torpaqlarının əhalisi tərəfindən indiyə qədər işlədilmə-sini bu torpaqlarda yaşayan insanların yaradıcılıq ənənəsinə bağlılıqları kimi dəyərləndirir.

Yeri gəlmişkən qeyd edərkən ki, M.Təhmasibin yaradıcılığında bir sənət-karla, yaxud bir problemə bağlı iki və daha çox məqaləyə rast gəlmək mümkündür. Bu tipli məqalələr görkəmli folklorşünasın yaradıcılıq özünəməxsusluqlarını müəyyənləş-dirməyə geniş imkanlar açır. İləkin olaraq bildirmək lazımdır ki, həmin məqalələr eyni ildə, yaxud bir-birine son dərəcə yaxın bir vaxtda qələmə alınmış, onlardan biri digərini davamdır. Yox, eyni mövzuya həsr edilən məqalələr bir-birindən xeyli

cılığına xüsusi yer tutur. Şifahi mətn məsələsi folklorun əsas, aparıcı istiqamətlərindən biri olmaqla folklor folklor eyleyən mövzulardandır. Şifahi və yazılı ədəbiyyatın qarşılıqlı əlaqələri, onların ayrılan və birləşən məqamları folklorşünaslara kifayət qədər aydın olmadığı bir vaxt-larda M.Təhmasibin peşəkar folklorşünas sözü söyləmişdir. O, ilk növbədə şifahi nümunə ilə yazılı nümunə arasında olan fərqliliyin mətnin səsləndirilməsi zamanı meydana çıxmasını əsl mütəxəssis kimi səciyə-ləndirir: "Eyni nağıl bir peşəkər nağılçının ifasında daha çox qəhrəmanlıq xüsusiyyətləri kəsb etdiyi halda, bir başqasının ifasında tərbi-yəvi mahiyyətə alaraq didaktik bir əsər halına düşə bilər". Bu, xalq ifa-cılığında "yenidən yaratma prosesi" barədə olan orijinal mülahizədir. İfa zamanı söyləyicinin yaradıcılıq nü-mayiş etdirməsi üçün imkanlar aç-

